

Píše Hana Šmahelová

(E*forum, 08. 09. 2021)

Monografická prvotina **Václava Smyčky** je dílo objemné a – objevné. Nemám na mysli přímo název knihy **Objevení dějin** s podtitulem **Dějepisectví, fikce a historický čas na přelomu 18. a 19. století** (Praha: Academia, 2021), ale celkové uchopení tématu. Objevnost ve vymezení a následném odkrývání zrodu modernity v rámci osvícenské historiografie na přelomu 18. a 19. století v habsburské monarchii je zjevná v celé řadě aspektů, ale stejně tak probouzí otázky, které s tím zcela přirozeně souvisejí. Pokusím se obě alespoň ve zkratce nastínit.

Práce vychází z teze inspirované R. Koselleckem o „zčasovění“ novověké zkušenosti s poznáváním minulosti, která začíná být nahlížena v historické proměnlivosti a rozmanitosti způsobu života jak jedince, tak společnosti. Takto chápané „objevení“ dějin je zápletkou příběhu, jehož průběh předurčuje několik základních otázek formulovaných v úvodní části práce: „Jak k tomuto zčasovění v druhé polovině 18. a na počátku 19. století v českých zemích došlo? Jakým způsobem se v souvislosti s ním proměnilo zdejší dějepísctví? Jaké důsledky mělo pro českou společnost a její chápání sebe samé? Jakým způsobem a kde poprvé se u českých historiků objevila víra v sekulární pokrok a jaké důsledky měla tato proměna dějinnosti pro moderní pojetí národa?“ (s. 13). Cesta k odpovědím prochází šesti kapitolami, v nichž se před čtenářem postupně odkrývá dosud téměř neznámý svět osvícenské historiografie.

Zklamán ale bude ten, kdo by očekával obvyklý faktografický přehled s orientačními charakteristikami osobností a děl, s nimiž se lze setkat ve většině starších pojednání zabývajících se tímto obdobím (např. J. Jakubec, J. Prokeš, J. Hanuš, J. Johanides aj.). Heuristický záběr Václava Smyčky není jen podstatně širší, mimo jiné zahrnuje autory, o jejichž dílech se u zmíněných historiků nedočteme (zmiňme alespoň M. A. Gotsche, J. M. Bockleta, M. W. Voigta, Herrmanna z Herrmannsdorfu a řadu dalších), ale je především jiný. Vyzdvihnout lze již Smyčkovu vykročení k určité rekonstrukci sítě učenecké elity na územích habsburské monarchie bez vydělových jazykových či národnostních zřetelů. Tím však přínos této knihy zdaleka nekončí. Další důvod, proč ji považovat za objevnou – a zároveň za diskutabilní – souvisí s „interpretací“ bohatého a s úctyhodnou akribií prezentovaného materiálu. Jejím východiskem jsou teoretické koncepce týkající se tří faktorů, které se uplatňují v konstruování dějin: 1) pojetí času v dějinách, 2) narativita historiografie a 3) způsoby zprostředkování – mediality (N. Luhmann, V. Flusser). V přístupech k této problematice u autorů, jako jsou již zmíněný R. Koselleck, dále A. a J. Assmannovi, H. White, M. Eliade, N. Luhmann, D. Fulda, P. Ricoeur, rovněž F. Nietzsche a další, nachází Smyčka orientační body pro vlastní výklad, jehož cílem je ukázat, jak se právě v proměnách těchto souřadnic

různých historiografických koncepcí ohlašuje osvícenská moderna se svou ambivalencí a vnitřními rozpory.

Počátky této linie vyznačuje první kapitola (*Kumulace*), pojednávající o různých historiografických spisech typu „podobizny učených mužů“, lexikony, bibliotéky i tabulkové přehledy, jejichž společným jmenovatelem byla snaha podat v co nejúplnějším souhrnu kumulované zprávy o vědění. Smyčka uvádí tuto tendenci do souvislosti s rozvojem knižního trhu a s celkovou poptávkou po informacích a vědění. V souladu s teoretickými východisky zejména Luhmannovými a Koselleckovými upozorňuje na příznaky snahy vycházet této poptávce vstříc. Pozornosti se tak dostává nejen aktivitám v různých učeneckých centrech (od Prahy až po Halič) a osobnostem dnes již téměř zapomenutým (např. M. Ziegelbauer, J. P. Cerroni, P. Wokau, L. Scherschnik aj.), ale také příznakům krize, kterou tento přístup k dějinám – *historia litteraria* – vyvolává. Za její hlavní důvod je označena redukce času na pouhou chronologii, jako je tomu například v Rieggerových či Pařízkových tabulkách nebo v Pubičkových *Chronologische Geschichte Böhmens* a podobných „agregátech dějin“, které vytvořily „dosud nebývalé kontinuum prázdného času“ (s. 135).

Snahy zacházet s chronologií jiným způsobem a proměnit tak „rámce historického příběhu“ jsou tématem následující kapitoly *Narace*. Smyčka na příkladu řady děl, např. Pelclových *Kurzgefasste Geschichte der Böhmen*, „průlomového“ Roykova spisu o kostnickém koncili a pojednáních od J. H. Wolfa, A. Zitteho či F. von Eckardta, zpracovaných podobně narativním způsobem, ukazuje, jak s tematickou selekcí a s posilováním dějové složky vzniká dojem živého vyprávění. Autor tuto změnu vysvětluje a citacemi dokládá jako reakci historiků na požadavky čtenářů, potažmo na komerční tlaky vydavatelů (s. 164). V této souvislosti zdůrazňuje též oblibu historického románu, zejména z překladatelské i autorské produkce B. Naubertové, v níž jsou často využívány látky z českého prostředí a české minulosti. Výklad sledující proplétání historické imaginace prózy i dramatu s historiografií spěje k důležitému zjištění o posunech v recepci historické fikce u českých čtenářů, která spočívá v tom, že jim umožňuje aktuální identifikaci s děním v minulosti, jak říká Smyčka – rozpoznávat „sám sebe v jiném čase“ (s. 182). Vzhledem k důrazu, který je na tento posun kladen, však poněkud zaráží absence vymezení „českého čtenáře“, stejně jako „domácího publika“ a „domácích autorů“. Jelikož se takřka výhradně jedná o německy psaná díla, lze dovodit, že recipienty jsou buď čeští Němci, nebo Češi pohybující se přirozeně v jazykově německé kulturní sféře. Je proto otázkou, zda tvrzení o vnímání „aktuálních problémů české společnosti“ (80./90. léta 18. století) platí pro obě etnický odlišné skupiny, k čemu se označení česká společnost vztahuje, a konečně, jak do této dedukce zapadá publikum odkázané na produkci (včetně té divadelní) pouze v češtině. O tomto publiku je pouze zmínka v souvislosti s divadelními produkcemi v letech 1786–1789 a hrami (v češtině i němčině) s látkami z „vlasteneckých dějin“. Výklad se však stáčí jiným směrem, zaměřuje se na způsob zpracování historických námětů (blízký románovému pojetí), v němž nachází svůj specifický výraz moderní subjektivita (osudové tragédie, „titánské individuum“) a též projevy „disciplinace subjektů“. Opomenut při tom není ani emočně působivý potenciál středověkého prostředí

a rekvizit reálných i fantazijních. V souhrnu předkládá Smyčka dostatek přesvědčivých důkazů k závěru, který se přímo týká dějepisectví a jeho společenské role: „Historie není již něčím, co lze jednoduše nanášet na chronologickou osu, je tímto postupně se odvíjejícím ‚smyslem‘, který zprostředkovává mezi různými časovými rovinami. Historie je zjevováním smyslu v procesu vyprávění“ (s. 203). Tímto konstatováním se otvírá přímá cesta k jádru sledovaného procesu „zčasování“ a jeho důsledkům (nejen) pro historiografii 19. století.

Závěrečnou část kapitoly *Narace (Rétorika dějin a historická evidence)* lze z tohoto hlediska chápat jako argumentační přípravu pro další výklad. Smyčka k tomu využívá úvahy filozofa a esteta J. Engela o vztahu mezi fikční prózou, dramatem a dějepisectvím. Engelovo poetologické vymezení pragmatického historického výkladu je pozoruhodné tím, že za základní podmínku historikovy práce a vůbec možnosti zobrazit minulost klade nutnou redukci materiálu. Dobové ohlasy této teorie byly zřejmě značné, Smyčka seznamuje s obdobnými názory také v přednáškách I. Cornovy, v nichž je zdůrazněn význam emotivního působení historického výkladu a role, kterou má při dosažení tohoto efektu zápletka a psychologické vystižení postav. Uvažování o vztahu dějepisectví k rétorické tradici doplňují názory J. Ch. Gatterera, který se zaměřil na recepční aspekty, zejména na možnosti působit na čtenáře (s. 212-213). Ve způsobech, jimiž se teoretici dějin na sklonku 18. století snažili řešit problém „historické evidence“, jako by se již ohlašovala – sice ještě z velké dálky, ale přece – některá důležitá témata Gadamerova díla *Pravda a metoda* stejně jako Ricœurova *Času a vyprávění*. Tuto souvislost zvýrazňuje i skutečnost, že zhruba ve stejné době byly v úvahách F. D. E. Schleiermachera položeny základy k filozofické hermeneutice, k níž se (v návaznosti na W. Diltheye) hlásí obě zmíněná díla. Smyčka ale sleduje jinou linii, tu, která buď cestou umělecké fikce, nebo reprezentace dějin v historiografii směřuje k vysvětlení vnímání minulosti jako „paralelní reality“.

Následující kapitola *Smysl dějin* na problematiku rétoriky navazuje sledováním způsobů organizace historické látky, v nichž nad starším chronologickým postupem vítězí „pragmatický“ přístup zaměřený na souvislosti a kauzalitu událostí (s. 225-227). Mezi zastánci této metody nalezneme kromě J. Ch. Gatterera a A. L. Schlötzeru také profesory dějin na Karlo-Ferdinandově univerzitě (J. H. Wolf, I. Cornova). Důležitým poznatkem je, že u pragmaticky pojímaných dějin byla pocíťována a reflektována potřeba vysvětlení a hodnocení událostí, což historikovi přisuzuje novou roli určitého morálního soudce či kritika a konsekventně s tím ho staví před otázku účelu a smyslu dějin. V konečném důsledku se tak s toposem „*historia magistra vitae*“ opět připomíná problém chápání času. Konkrétně jde o statickou představu historického času, která redukuje odlišnosti epoch a umožňuje tak chápat přítomnost jako přímé navazování na minulost a je zasazena do svého druhu eschatologické perspektivy. Smyčka tento výklad, odkazující na Kosellecka, doplňuje příkladem: jde o názor řady učenců (uvedeni jsou M. A. Voigt a F. F. Procházka, ale můžeme dodat i Dobrovského), kteří období přelomu 16. a 17. století chápali jako „zlatý věk“ české kultury a vzor pro současnost (s. 236). Podle Smyčky je to doklad setrvávání u „statického chápání času“, a tedy u staršího (už neaktuálního) typu „*historia litteraria*“. I když tato interpretace

souzní s Koselleckovou tezí, zůstává otázkou, o čem vlastně vypovídá, neboť odhlíží od dalších důvodů, které na konci 18. století vedly určitou část učenecké elity k vyhledávání „vzorů“ pro řešení současných problémů české kultury. V obecné rovině je to signál (zatím ještě poměrně slabý) jistého úskalí Smyčkova přístupu, které se projevuje sklonem k „redukci“ výkladových možností, jež s teoretickou konstrukcí nejsou tak docela v souladu. Tato tendence sílí ve zbývajících kapitolách a nabaluje na sebe další otázky, které přesahují i do širší problematiky současného psaní (trans)kulturních dějin. Proniknout k nim však nelze zkratkou, nejprve je třeba zastavit se u pojmů „kultura“ a „kontingence“ (IV. kapitola), jimž je ve sledovaném procesu „objevování dějin“ přisouzena zásadní role. Za rozhodující moment považuje Smyčka odklon od politických dějin a přesun těžiště historického poznání k širší oblasti projevů lidského ducha - ke „kultuře“. Tento pojem chápe ve smyslu Koselleckovy teorie („kolektivní singularita“), vyhovuje mu rovněž Luhmannem zdůrazňovaná otevřenost pojmu kultury z hlediska jeho obsahu (s. 309). V těchto souvislostech jsou jako podpůrné tendence pro obrat v historiografii zmíněny i vnější společenské vlivy (rostoucí zájem veřejnosti o aktuální dění, potřeba informací, vzdělávání a osvěty i rozšiřující se čtenářství a zejména obliba historické prózy), které podle autora svědčí o sílící pozici měšťanské vrstvy. Zda lze takto generalizované proměny společnosti vztáhnout i na situaci v českých oblastech a jakou roli měl při tom sociální status německého obyvatelstva, především ve městech, o tom se v knize nedočteme.

Postupnou kulturní orientaci osvětského dějepisce dávájí nahlédnout výklady o dobových spisech (doprovázené ukázkami z textů). Kromě úvahy F. A. Hartiga o pojmu kultura (v pojednání o úpadku polního hospodářství u různých národů z roku 1786) je to především Adelungův spis *Pokus o dějiny lidského rodu* (1782), s nímž Smyčka spojuje „převrat nejen v užívání pojmu kultura, ale současně i v celé dosavadní historiografii“: kultura se stává „hlavním nástrojem popisu“ v konceptu univerzálních dějin (s. 312). Adelungovy teze o jazyce jako nejen hlavním nositeli kultury, ale také integračním prostředku kolektivu a zároveň ukazateli dosaženého stupně kultury jsou zvláště významné pro české prostředí, k němuž měl tento lexikograf, filolog a historik blízko (spolupráce s I. Thámem, J. Dobrovským aj.). Podrobný výklad je věnován rovněž Herderovu pojetí kultury. Na rozdíl od Adelunga a jeho „hierarchického“ modelu Herder chápal kulturu jednotlivých epoch a národů „monadisticky“ (jako svébytné celky), oba ale shodně sdíleli představu o univerzálním charakteru kultury a klíčové pozici, kterou v ní zaujímá jazyk. Tím víc překvapuje, že Smyčka nevyužil tato pojetí kultury k poukazu na jejich roli při formování obrodného programu českého jazyka a literatury, včetně podání jejich historického vývoje, které je jak v Dobrovského *Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur*, tak v Jungmannově *Historii literatury české* koncipováno jako součást širších dějin kultury. V obecné rovině jsou výše zmíněné přístupy - hierarchický i monadický - odlišeny pomocí Reckwitzovy kategorizace, podle níž lze Adelungův model označit za „normativní“ a Herderův za „totalizující“ (s. 321). Oba pojmy sehraji svoji roli v dalším výkladu v propojení s Luhmannovou teorií o komunikačních aspektech kultury. Zatím je však třeba setrvat ještě u osvětských představ o kultuře a zmínit J. M. Bockleta, profesora na pražské univerzitě na přelomu 18. a 19. století. Smyčka uvádí jeho názory jako

příklad koexistence několika modelů kultury, které spolu v jednotlivých tezích polemizovaly, v jiných se doplňovaly a rozšiřovaly o nové aspekty. V Bockletově případě jde jednak o myšlenku různorodosti kultur podle rozmanitých oblastí působení „přirozených nadání člověka“, jednak o určení „účelu“ kultury „ve štěstí“ (s. 322), kterého lze dosáhnout bez ohledu na stupeň vyspělosti jednotlivých národů. Tento koncept si zaslouží pozornost nejen proto, že svým způsobem propojoval normativní přístup Adelungův s totalitním pojetím kultury u Herdera, ale také kvůli ohlasu těchto názorů v českém univerzitním prostředí, na který Smyčka upozorňuje, bohužel bez dalšího upřesnění. Tím spíše se zde nabízí pro budoucí bádání zajímavé téma, například v porovnání Bockletovy teze o cíli kultury ve štěstí s Bolzanovým učením o „nejvyšším mravním zákonu“, jehož účel je stanoven v podstatě stejně. Navíc oba osvícenští myslitelé působili na pražské univerzitě přibližně ve stejnou dobu (Bolzano zaujal místo provizorního katechety roku 1805) a Bolzanův vliv na studenty byl rovněž velice významný.

V dobových úvahách o kultuře sleduje Smyčka krystalizování představy o proměnlivosti a „nahodilostech“, které lze v dějinách kultury obecně i jednotlivých oblastech pozorovat. Otázky, jak se má historik k těmto jevům postavit, a s nimi související nejistotu, jak potom hodnotit a srovnávat jednotlivé etapy, oblasti apod., zaznamenává u M. A. Voigta (*O duchu českých zákonů*, 1788). Reflexe znejistění a relativizace historických soudů probíhala u řady dalších učenců (L. Zehnmark) a například u Schlötzera byl tento problém domyšlen až k určení jeho antropologického jádra: „Člověk je od přírody ničím, a může se skrze vzestupy stát vším: neurčitost vytváří druhou část jeho podstaty“ (s. 335). S odhalením „kontingence“ v uvažování osvícenských historiků dospěl Smyčkův výklad do bodu, od něhož je už modernita na dohled. Přesto je k odpovědím na otázky položené v úvodu ještě poměrně daleko. Nicméně je to právě kontingence, která se ukazuje být tím hlavním klíčem k pochopení nejen zásadních rozdílů v historiografických koncepcích, ale i v utváření představy o národní identitě skrze dějiny kultury. K pochopení těchto souvislostí vede poměrně rozsáhlé pojednání o koncepci kulturních dějin M. A. Gotsche, pražského rodáka, profesora historie působícího v Linci a později ve Lvově. Vzhledem k tomu, že v české historiografii se s touto osobností nesetkáme, jde o vskutku objevný výklad, který má navíc potenciál stát se východiskem pro další zkoumání Gotschova díla. V rámci této recenzní úvahy nelze však víc než pouze ve zkratce naznačit některé z tezí, do nichž vyústila jeho reflexe kontingence dějin kultury. Podle Gotsche je za vznikem i zanikáním kulturních obsahů nahodilost, která je projevem svobodného jednání, což – jak dodává Smyčka – „osvobozuje historické aktéry od jejich podmíněnosti tradicí“ (s. 353). Významný posun v návaznosti na Herdera, od něhož Gotsch převzal mimo jiné i rehabilitaci středověku, představuje myšlenka neodlučitelnosti člověka od kolektivu a společenských vztahů, a tedy i podmínění vzniku kultury tímto „interpersonálním zakotvením člověka“ (s. 359). Z tohoto přístupu také vyplývá, že „nikdy nedovolí plně identifikovat určitý národ s jeho charakterem a kulturou, jako tomu bylo v kulturních dějinách Herdera a dalších“ (s. 360), místo toho je zdůrazněno prospěšné vzájemné ovlivňování – „míchání barev charakterů jednotlivých národů“ (tamtéž). Smyčka tento přístup

považuje za modernistickou „deesencializaci kategorie kultury“, čímž Gotsch asi nejvíce přesáhl za hranice dobového myšlení o kultuře, ale zároveň se tím dostal do určité slepé uličky. Svědčí o tom náznaky jeho obratu k „diferencovanému“ pohledu na různé národy a kultury právě podle toho, jak jsou otevřené proměnám (a tedy kulturně vyspělé), nebo zda jsou ustrnulé v konvencích a na svůj vzestup teprve čekají. Podle Smyčky se jedná o „návrat kulturního esencialismu do kulturní dislokace“, kterou Gotsch vztahuje k Německu jako „kulturněhistorické velmoci“, za níž ostatní národy zaostávají. K tomu dlužno dodat, že v nacionálně vyhoceném diskurzu v německých zemích na počátku 19. století měla tato představa značnou šanci padnout na úrodnou půdu (připomeňme alespoň Fichteho *Řeči k německému národu*).

Smyčkovi však výrazně modernistické aspekty Gotschovy koncepce dějin kultury, jakož i ostatních přívrženců kontingence, umožňují vyčlenit v osvícenském dějepisectví názorově odlišnou skupinu. Jde o „zemsky patrioticky“ orientované pražské učence, jako byli J. F. Herrmann z Herrmannsdorfu, J. Veith, J. Riegger, J. Dobrovský aj., většinou členové Královské české společnosti nauk, jejichž pojetí dějin bylo mnohem bližší Herderovi a Adelungovi než Gotschovi či Zehnmarkovu myšlení kontingence (s. 365). Pro tyto historiky je podle Smyčky příznačné, že se místo globální perspektivy univerzálních dějin zaměřují na domácí zemské prameny a jejich časovou osu (s. 365). Příkladem tohoto přístupu je především Herrmannův výklad českých dějin (zachovaný v poznámkách k nevydanému spisu). Z jeho podrobné analýzy je zřejmé, že v tomto okruhu dějepisectví stojí v popředí otázka vymezení pojmu „národní kultury“ a jejího začlenění do sledování vývoje od „barbarství“ ke stadiu vyspělé kultury přítomnosti. Problémem je přitom různost etnik na jednom území a jejich vzájemné působení. Herrmann vztahuje pojem národa pouze na české obyvatelstvo jakožto součást Slovanstva. V jeho pohledu na soužití s Germány je přitom patrná tendence k zdůraznění kulturnosti Slovanů (písmo, křesťanství), zatímco konflikty a střety vidí jako příčiny úpadku obou etnik. Smyčka upozorňuje, že i když Herrmann v některých ohledech projevuje sympatie s obrozeneckým jazykovým programem, v jeho koncepci dějin není obsažen příběh o úpadku a vzkříšení národní kultury. Podobně je tomu i ve spisu J. Veitha o kulturních dějinách Čech, v nichž je patrný důraz na pozitivní obraz Čechů v kontrastu s Germány. Jak naznačují citáty, nechybí zde ani určitá tendence nadřazovat původní české obyvatelstvo nad „přistěhovalé Němce“. Ve spojení s tezí o vzájemném kulturním obohacování lze v myšlení historiků, jako byli Herrmann z Herrmannsdorfu, J. Rieger či Veith, rozpoznat „rasy moderního bohemismu“ (s. 377). Pro Smyčku je však ještě důležitější jiný aspekt, a sice že v koncepčním rozvrhu těchto děl se místo kontingence uplatňuje buď primordiální, nebo normativní pojetí kultury. V obou případech jde o „esenciální modely“, s nimiž je spjata „konstrukce národně pojímaných dějin“ a jejich ahistorismus. Autor k tomu bez dalších upřesnění a odůvodňujících souvislostí pro tak vyhraněné postoje dodává, že všechny tyto modely – kontingentní (Gotsch), „adelungovské vymezení kultury jako hodnot liberálního středostavovského měšťanstva“ (s. 386), tak i primordiální (esenciální) – vedle sebe koexistují, přičemž v historiografii 19. století se nejvíce uplatňuje právě ten posledně jmenovaný. Závěr tohoto výkladu patří poněkud zkratkovitému připomenutí „renesance kontingentního chápání kultury“ ve 20. století a osobnímu doznání autora,

jímž se sám hlásí ke kontingenci jako perspektivě svého psaní o „mnohosti koncepcí kultury“. Dalo by se říci, že těchto několik vět je drobný detail, který netřeba zmiňovat, ale opak je pravdou. Preferencí jedné koncepce dává autor poprvé explicitně najevo svůj postoj i vůči ostatním dosud prezentovaným koncepcím. Přidáme-li k tomu náznaky apriorní kritiky národně pojímané historiografie (od 19. století do současnosti) v úvodní části knihy,*) dostáváme se alespoň k obrysům Smyčkovy představy o „smyslu dějin“, které sám sepisuje. Tato interpretační instrukce, i když není nijak zvlášť výrazná, pomáhá čtenáři orientovat se v následujících kapitolách (*V. Identity vepsané do dějin* a *VI. Problémy temporalizovaných společností*) a umožňuje lépe porozumět jejich závěrům.

Ve zmíněných kapitolách dospěl výklad k oné hraně, na níž se osvícenství láme k romantickému historismu a dalším paradigmatickým změnám, jimiž se vyznačuje dějepisectví 19. a částečně i 20. století. Na Smyčkově metodě interpretačního popisu dobových reflexí o dějinách se nic nemění: s neutuchající akribií a invencí analyzuje pozoruhodné aspekty jednotlivých koncepcí, jako například „synekdochické myšlení“ F. N. Titze (s. 404) či Woltmannův důraz na redukci dějin ve prospěch individuality (s. 408), zapojuje do toho naratologickou teorii H. Whita a otvírá si tím cestu k vlastní aplikaci narativních způsobů („modů“), jimiž jsou do dějin „vepisovány“ podoby národní identity. Právě tento pojem se ale ukazuje jako problém: na jedné straně je příliš široký, když bez jakékoli diferenciacce zahrnuje do sebe veškerou rozmanitost a rozporuplnost procesu, v němž se v rámci české (a česko-německé) společnosti vědomí moderní identity teprve „utvářelo“. Například jedno z mála přímých vyjádření ke kontextu, z něhož vycházelo obrozenské hnutí, zarovnává do jedné linie různé aspekty národnostní problematiky, včetně neurčitěho sociálního statusu dotčených subjektů: „Tato potřeba výchovy loajálních občanů skrze historické poznání narážela na opačný proces rostoucí latentně konfliktní diferenciacce mezi identitou zemského patriotismu, která stále více kladla důraz na hrdinské momenty zemských dějin, jazykově pojímanými národními identitami a konfliktními dějinami habsburské dynastie“ (s. 433). Na straně druhé je však zase příliš úzký, když škálu „nacionálního cítění“, různým způsobem vyjadřovanou a komunikovanou (kde zůstala například literatura jako celek, nikoli jen německé historické romány?), převádí na jeden jediný typ modelu abstrahovaný z historiografie a filozofie dějin.

V šesté kapitole knihy *Problémy temporalizovaných společností* sledujeme linii témat, která osvětlují významné souvislosti v proměnách myšlení o dějinách. S tím, jak je společnost schopná „temporalizovat“ svoje zkušenosti (vědění), soustřeďují se reflexe společenského vývoje k představě „emancipace“ a „pokroku“. Skutečnost, že právě v tom se různé národy liší, vede historiky (uváděni jsou opět Hartig, Zehnmark, Gotsch aj.) k myšlence o „fázovém posunu“ v dosahování vyšších stupňů kultury. Odtud je už jen krok k tezi o rasových odlišnostech, resp. o předpokladech určitých národů mít či nemít dějiny, a tedy i perspektivu pokroku. Smyčka v této souvislosti připomíná Hegelovu právní filozofii a přechází k rasově zaměřené filozofii dějin u A. Smetany a I. Hanuše. Výklad se tím přesunul do čtyřicátých let 19. století a setrvává v nich i tématem ambivalentně vnímané modernity („spojení

modernistického titánství a melancholie všednosti“, s. 487). Nejen tuto kapitolu, ale i celkový obraz modernity uzavírá reflexe „pojetí přítomnosti“ u A. Smetany. Od jeho teze, že přítomnost je „hlubokým, vlastně nejhlubším řezem v dějinách, v němž dochází k jedinečnému obratu člověka“ (s. 496), se odvíjí vize člověka, který je nucen tvořit své dějiny a určovat svoji budoucnost, a to vše z nejisté pozice přítomnosti. Smyčkův závěr, že „zúžení přítomnosti v temporalizovaných společnostech lze proto chápat jako příslib šťastné budoucnosti i zotročující ‚teror okamžiku‘“, je výstižným konstatováním s přesahem až do naší současnosti. Ostatně stejnou ambici má i úvaha *Jsme stále ještě moderní?*, zakomponovaná do závěrečné partie kapitoly.

Poslední kapitola (*Shrnutí a výhledy*) přináší hlavně rekapitulaci uzlových bodů výkladu, ale také potvrzuje, že „ambivalence“ není příznakem jen osvícenské moderny. Tentýž rys má totiž v sobě i Smyčkovy naplňování záměru objasnit vztah mezi proměnami historiografie a společnosti na přelomu 18. a 19. století. Teoretická východiska této práce umožnila vytvořit model procesu modernity a v jeho intencích popsat velice invenčním způsobem proměny osvícenské historiografie. Kategorie, které ve filozofických úvahách fungují jako axiomy k vystižení obecného rozvrhu zkoumané problematiky, se však při pokusu vztáhnout je k širokému komplexu společenských jevů rozmlžují, ztrácejí ukotvení v realitě, která je právě ve sledovaném období velice složitá jak z hlediska společenské stratifikace, tak v otázkách národnostních a otázkách nacionálního cítění. V tomto ohledu se zdá, že se Václav Smyčka stal tak trochu zajatcem vlastního teoretického konstruktů. Možná ale jen díky tomu dokázal napsat knihu výjimečnou, mimo jiné i tím, že bez ohledu na problematické aspekty předjímá nové přístupy k dějinám kultury 19. století.

*) Srov. například: „Díky úspěchu Palackého a obecně celého projektu národního obrození byli zapomenuti všichni autoři, které pro jejich kosmopolitní postoje nebylo možné zahrnout do zpětně konstruované genealogie ‚znovuzrození‘ národa“ (s. 37).

Václav Smyčka: *Objevení dějin. Dějepisectví, fikce a historický čas na přelomu 18. a 19. století*. Praha: Academia, 2021, 556 s.

www.ipsl.cz